

“MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALI VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ

Xülasə

XX əsrin əvvəlləri – Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni həyatında milli azadlıq uğrunda mübarizənin yüksəliş illəridir. Bu mərhələ xalqımızın həyatında milli azadlıq məfkurasının təşəkkülü, formalaşması və dinamik inkişaf dövrüdür. Yüzlərlə ziyalı Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda fəal mübarizəyə qoşuldu. Bu tələyüklü problem müxtəlif partiyaları, qurumları, təşkilatları, mətbuat orqanlarını təmsil edən hər bir azərbaycanlı vahid ideya ətrafında birləşdirdi. Bu mənada dövrün bir sıra mətbuat orqanları kimi, “Molla Nəsrəddin” jurnalının da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında, milli istiqlalımızın əldə edilməsində böyük xidmətləri oldu.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı 25 illik fəaliyyəti dövründə demokratik dövlət quruculuğu uğrunda mübarizə aparmış, mənsub olduğu xalqı azad və müstəqil görmək istəmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə məşhur “Cümhuriyyət” məqaləsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsas atributları və vəzifələrini şərh etmişdir. Məqalədə irəli sürülən problem C. Məmmədquluzadə, M. Ə. Sabir, Ə. Müznib, H. Cavid, Ə. Nəzmi və başqalarının yaradıcılığı əsasında təhlilə cəlb olunmuşdur.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, milli mətbuat, demokratik dövlət, azad seçki, mədəni dəyərlər, ictimai-siyasi və sosial problemlər

Giriş. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatında milli azadlıq uğrunda mübarizənin zirvə nöqtəsidir. Məhz bu mərhələ xalqımızın həyatında milli azadlıq məfkurasının təşəkkülü, formalaşması və dinamik fəaliyyətə çevrilməsi dövrü kimi tarixləşib. Əlbəttə, hadisələrin bu məcraya yönəlməsində Şimalda çarizmin yeritdiyi ruslaşdırma siyasətinə qarşı Azərbaycan xalqının ağıllı və düşünülmüş cavab tendensiyası mühüm rol oynamışdır. Çar Rusiyasının məkrli siyasəti nəticəsində XIX əsrdən Azərbaycanın iri mədəniyyət mərkəzləri olan Bakı, Gəncə kimi qədim şəhərlərə qeyri-millətlərin köçürülməsi XX əsrdə daha yüksək həddə çatdı. Çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı çıxan Azərbaycan ziyalıları imperiyanın qeyri-insani münasibətlərinin qarşısını almağa çalışsalar da, böyük maneələrlə üzləşir və çıxılmaz vəziyyətə düşürdülər. Nəhayət, XX əsrin əvvəllərində çarizm siyasətinin, böyük imperiyanın mədəni iflası, çökməsi digər xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycanda da zülm və istibdadə qarşı etiraz-

ları gücləndirdi, inqilab dalğası daha da genişlənməyə başladı. Belə bir mərhələdə Azərbaycanın mütəfəkkir ziyalıları bu hərəkətin önündə gedir, azadlıq və istiqlaliyyətin bərqərar olması uğrunda ardıcıl mübarizə aparırdılar. Əsrin ilk illərində ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatın tərəqqisində müstəsna rol oynayan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, Mirzə Bala Məhəmmədzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Həqverdiyev, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cəbbarlı, Mikayıl Müşfiq kimi yüzlərlə ziyalı və qələm sahibi Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda fəal mübarizəyə qoşuldu. XX əsrin əvvəllərində baş verən bu tələyüklü problem müxtəlif partiyaları, qurumları, təşkilatları, mətbuat orqanlarını təmsil edən hər bir azərbaycanlı vahid ideya ətrafında birləşdirdi. Bu mənada dövrün bir sıra mətbuat orqanları kimi, “Molla Nəsrəddin” jurnalının da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında, milli istiqlalımızın əldə olunmasında böyük xidmətləri vardır. Jurnal bu

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

prosesləri həmişə diqqət mərkəzində saxlamış və istiqalə gedən yolda xalqımızın üzlaşdığı bütün problemləri öz səhifələrində yazıb geniş oxucu auditoriyasına çatdırmışdı.

Mollanəsrəddin şair Əliabbas Müznib Azərbaycan xalqının imperiya cəyngində inləməni ürəkəğrısı, dərin təəssüf hissələrsə əks etdirərək yazırdı:

*Necə ucalmasın atəşi-ahımız,
Olub bəstəyi-zülm şəhr əhlimiz,
Necə çıxmasın naləmiş gəyrlərə,
Müsbət yağır damadım yerlərə... [1]*

C.Məmmədquluzadənin "ikinci Sabirimiz" adlandırdığı Əli Nazmi isə öz xalqının istibdad zəncirindən nə zaman qurtaracağı günü səbirsizliklə gözləyir və həmvətənlərini fəal mübarizəyə səsləyirdi:

*Zənninə sənin, millətimiz şad olacaqmı?!
Virana qalın mülkümüz abad olacaqmı!
Daim qalacaq qeydi-əsərdə müsəlman!
Ya birçə bu zəncirdən azad olacaqmı [2, s.3].*

Şeirdə qaldırılan problem mollanəsrəddinçiləri və bütövlükdə xalqımızı daha dərindən düşündürməyə səvq edir və azadlığın çox da uzaqda olmadığı fikrini söyləməyə əsas verir. Bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparən C.Məmmədquluzadə jurnalın redaktoru kimi digər həmkarları ilə yanaşı, xalqı maarifləndirməyə çalışır və publisistik məqalələrində, felyetonlarında və başqa janrlı əsərlərində bu məsələlərə xüsusi əhəmiyyət verərək yazır: "İndi hüriyyət zəmanəsi olmağa görə biz bilirik ki, hüriyyətə dəxli olan bəzi çətin sözləri mənə elayək ki, oxucularımız oxuyanda başa düşsünlər. "Hüriyyət" – yeni azadlıq" [3, s.7]. Böyük demokrat ədib üçün azadlıq sözü tam mənası ilə aydın və dərəkolunan idi. O, məzlum insanlara xitabən söylədiyi bu fikirlərlə öz xalqının hansı çətinliklərə üzlaşacağıni və bu böyük məncələri necə dəf edəcəyini yollarını da göstərirdi. Əlbəttə, "Molla Nəsrəddin" jurnalı azadlığa sipər olacaq qüvvənin cəf istibdadı olduqunu döna-döna yazıb xalqa çatdırırdı. Məzlumları əsarətdə saxlayan imperialist qüvvələrin – Amerika, İngiltərə, Almaniya, Rusiya kimi irticaçı kapitalist dövlətlərin ağıaltı iddiası ilə dünyanı yenidən bö-

lüşdürməyə cəhd göstərməsi, Çar Dumasının xalqa zidd hiyləgər siyasəti "Molla Nəsrəddin" jurnalının tənqid hədəfinə çevrilmişdi. Bu məkrli siyasətin başında dayanan Stolpinlər, Durnovlar, Qoloşapovlar və digər vəzifə sahibləri azadlıq hərəkatını boğan qüvvələr kimi dəim satirik ittihatla üz-üza qalmışlar. Keçən əsrin əvvəllərində baş verən bu təlatümlər, dünyada gedən siyasi oyunlar xalqları, o cümlədən Azərbaycanı və Şorq xalqlarını istibdad mənənasində boğmaq cəhdləri mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığının əsas leytmotivinə çevrilmişdi. Öz yaradıcılığında ictimai-siyasi məzmunlu yazılara geniş yer verən C.Məmmədquluzadə müstəmləkəçilik əleyhinə yönəlmiş felyetonlarında xalqı sağlam düşüncəyə, düzgün və ağıllı siyasət yeritməyə səsləyir: "Gah vaxt olubdur ki, bəziləri bizdən soruşurlar ki, nə səbəbə siyasetdən, Dumadan, hüquqdan, hüriyyətdən və müsavətdən çoxluca bohs clomirik. Amma bizdən bunu soruşan ağaldardan təvəqqe edirik, biza cavab versinlər, görək aya mükündürmü vəbani dayandırmaq üçün 43 qoyun kəsən millətə, bir çahili özünü padşah, Allah bilən bir camaatla həmişə Dumadan və siyasetdən bəhs etmək? Biz belə qanırıq ki, xəyal, fikir və əqdə düzəlməzsə, fel heç vaxt düzəlməz, o səbəbə ki, ikinci birincilərə tabedir" [4, s.7].

"Molla Nəsrəddin" jurnalında realist sənatkarlarla yanaşı, romantizm ədəbi cəhəsinin qüdrətli nümayəndəsi Hüseyn Cavidin baş verən hadisələrə fəal münasibəti, vətəndaşlıq yanğısı şairin "Molla Nəsrəddin" də cəf etirdiyi "Novruz bayramı" şeirində real, inandırıcı lövhələrlə canlandırılmışdır. Şair göstərir ki, bütün Şorq əlində, İrandə, Balkanlarda qardaş qırğınınin hökm sürdüüyü, al qanların töküldüyü bir zamanda məmləkətimizdə tənənəli Novruz bayramı keçirilir, atəşfəşanlıq edilir. Bir tərəfdə milyonların məhvinə səbəb olan, bayram fonu arxasında, yalançı və dəbdəbəli musiqi sədaləri altında öz cinayətlərini gizlətməyə çalışan dağıdıcı qüvvələr, militarist ağalar, digər tərəfdə isə uşaqların böyüyü kimi qanları axıdılan günahsız insanlar. H.Cavid şeirdə bu dəhsəli, real səhnəni, fəqət acı gerçəklikləri yana-yana əks etdirmişdir:

*Bəlkə bir başqa xalqadır bu xitab!
Nəyə lazım canım, sıxıntı, əzab
Bütün İrandə cümlə Balkandə
Çürpür qardaşın qızıl qandə!
İştə bir qatğaha dönmüş yer!
Məhv olan yüz deyil ki, yüz mindir [5, s.6].*

C.Məmmədquluzadə Rusiyada Böyük Oktyabr sosialist inqilabının baş verməsi və çarizmin devrilməsinə "Mübarəkəddliq" və "Millətçilər" felyetonlarında satirik bir dillə ifşa etmiş və Müvəqqəti hökumətin xalqa heç bir xoşbəxtlik, azadlıq verməyəcəyini yazıb göstərmişdi. Eyni tendensiya Mirzə Cəlilin yaxın məsləkdaşı, jurnalın ikinci redaktoru Əliqulu Qəmküsərin "Qarğalar" pamfletində də davam etdirilmişdir. Hadisələrin əsl mahiyyətini aydın dərk edən böyük ədib hakimiyyəti yenicə ələ almış müvəqqəti hökumətin xalqa zidd qütbə dayandığını, boşboğazlıq və yersiz danışıqlarla, yalançı vədlərə ictimaiyyəti aldatdığıni istehzalı bir dillə lağa qoyur və haqiqəti, hakimiyyətin uğursuzluqlarını xalqa çatdırır. Ə.Qəmküsər Şorqın böyük şairi Hafizin məşhur misralarını pamfletə epigraq seçmişdir:

*Zağ çün şərm nədərdə, ki nəhad pa bər qol,
Bülbülərə sazad ar daməni xari girənd –*

(Qarğa nə zaman ki, həyasızlıq edib gülün üstünə qondu, biçərə bülbüllərin tikənən ələyindən tuanaqdan başqa çarəsi qalmır).

Ə.Qəmküsər əsərdə qarğalarla yalançı hökumət başçılar arasında bir paralellik apararaq yazır: "Evin yıxılmsn, Hafiz, son yeddi yüz il bundan qabaq nə bilirdin ki, günlərin bir günündə Rusiya millətləri yığıbş Romanov sülaləsinin murdar üsul-idarəsini dağıdıb yerində müvəqqəti qarğalar hökuməti təşkil edəcəklər və bu qarğalar on aylarla gecə-gündüz, vaxt-bivaxt şohərdə və kənddə qurultaylar qurub heç qurbaqur salacaqlar. Axırda da içindən bir mətləb çıxmaybş bülbülləri tikana qonmağa məcbur edəcəklər?" [6, s.4]. Doğrudan da, 70 il sovet rejimi "bülbülləri tikana qonmağa məcbur" etdi. Lakin yenidən Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyinə qovuşdu. Əsər bu gün də öz aktuallığını, müasirliyini qoruyub saxlamaqdadır.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı təkcə Şimali Azərbaycanda deyil, həm də Cənubi Azərbaycanda gedən prosesləri izləyir və jurnal da bu global məsələlərə öz münasibətini bildirirdi. Jurnal İrandə, Təbrizdə yerli xayanatkarlarla əlbir olub xalqı qırdıran, azadlığı beşikdəcə boğduran çar Rusiyanınsın cəllad, zəlim və qaniçən bir imperiya olduğunu göstərməklə, Cənublu həmvətənlərimizin müsbətlərini yazıb bütün bəşəriyyətə təsəvvür etdirirdi: "Bu gün Kərbəla meydanı – Azərbaycandakı vətənpərvərlik meydanıdır. Hər kimsə ürəyində bir cüzi din, namus, vətən hissi varsa, oranın qeydində qalmalıdır. Axıtmalı qanlarımız, əhsan verməli pullarımız varsa, gözümüzün qabağında ürəklər parçalayan Azərbaycan matəmğahı durur... Bu gün Kərbəla meydanı Azərbaycan meydanıdır" ("Molla Nəsrəddin"). "Necə qan ağlamasın daş bu gün..." [7, s.4]

"Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin yaradıcılarından biri, XX əsr satirik şeirinin banisi Mirzə Ələkbər Sabirin lirik üslubda qələmə aldığı "Səttarxana" şeiri Təbriz inqilabının yenilməz qəhrəmanı Səttarxana, onun azadlıq uğrunda mübarizəsinə həsr olunmuş ən dəyərli əsərlərdəndir. Şair bu azadlıq mücahidini ürəkədən əqləşləyir. Xalq arasında dillər əzbəri olan bu şeir o zaman "Təbriz inqilabına bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir" (Abbəs Şəhhat). M.Ə.Sabir Təhranda Məclisin buraxılmasından sonra Cənubi Azərbaycanda, Təbrizdə azadlıq hərəkatına başçılıq edən Səttarxanın misilsiz qəhrəmanlıqlarını, sücaətini bütün dünyaya bəyan etdi. Şair bu tarixi qələbənı həm Azərbaycanlıların, həm də azərbaycanlılığın qələbəsi səviyyəsində yüksəldə bildi:

*Ta ki Millət Məcməin Təhranda vıran etdilər,
Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər,
Zülmü-istibdadə qarşı nıfrət elan etdilər,
Millətə, milliyətə can naqdı qurban etdilər,
Ayezi "zibhi-əzmi" iltəaqı qurbanıdır,
Əfərinim himməti-valayı-Səttarxanədir [8, s.6].*

Əlbəttə, çox keçmədi ki, şahlıq rejimi və xarici imperialist qüvvələrin xayanatkarlığı ilə xalqın azadlıq ideallarını məhv edildə və onun başçılarını ələ qətlə yetirildi. Baş vermiş bu qanlı

hadisələri "Molla Nəsrəddin" jurnalı öz səhifələrində yazıb geniş kütlələrə çatdırdı.

Mirzə Ələkbər Sabirin azad, xoşbəxt və müstəqil bir dövlətin vələndaşı olmaq arzusu bütöv yaradıcılığının əsas qayəsini təşkil edir. Azadlıq idealinin çarçısı olan şair "Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti" adlı satirasında müstəqilliyə aparan yolda qarşıya çıxan əngəlləri, ictimai eynibləri, nöqsanları müxtəlif zümrələri təmsil edən tiplərin danışıq aktı vasitəsilə satira atəşinə tutur. On iki şəxsin dili ilə onların daxili cəsarətlərini, haram, əyri yollarla əldə etdikləri mənfəətlərini, xalqa yalançılıqla xayanatlarını ustahlıqla açıb göstərir:

Vəkil: *Həqiqət həqli deyib, bir çox günağa batmışam.*

Həkim: *Dərdi təşxis etməyib, qövm-əqrəbə ağıltmışam.*

Tacir: *Mən həlal ilə haramı bir-birinə qatmışam.*

Rövzəxan: *Ümmətin pulun alıb, mən gözələrin islatmışam.*

Molla: *Gündə bir fitva verib, məxlucu çox aldatmışam [9, s.17].*

Şair demokratik, azad bir cəmiyyətin yalnız doğruluq, halallıq, ədalət olan yerdə bərqərar ola biləcəyi qonaatına gəlir və ayrı-ayrı obrazilər daxililərinin açmaqla onları satira atəşinə tutur. M.Ə.Sabir mövcud quruluşu bən cür nöqsanlardan xali etməyi göstərməklə yanaşı, həm də onlardan qurtulmağın vaxtının çatdığını da göstərməkdir. Şair belə bir həqiqəti xatırladır ki, ədalətli cəmiyyətin mövcud olması üçün hər bir fərdin öz işinə məsuliyyətlə və vicandanla yanaşması lazımdır.

Jurnal bəhəşşümül xidmətləri ilə nəinki Azərbaycan milli mətbuatına, ədəbiyyat tarixinə və mədəniyyətinə də böyük töhfələr verdi, hətta Şərq və Qərb qovuşduğunda sivilizasiyanın təkamülünə, təşəkkülünə və formalaşmasına güclü təsir göstərdi.

"Molla Nəsrəddin" in mövzu və ideya qaynaqlarının zənginliyi onun geniş miqyasda yayılmasına və məşhurlaşmasına gətirib çıxardı. Orijinal üslubu bu satirik jurnal Azərbaycan mətbuatının sonrakı inkişafına, təkamülünə geniş yol açdı və ədəbi məktəb səviyyəsinə qədər

yüksələ bildi. "Molla Nəsrəddin" jurnalının çoxsaylı mövzu və problematikasında böyük əzərbaycanlıq ideyası, öz xalqını azad, demokratik və müstəqil görmək istəyi bütün fəaliyyəti boyu davam etmişdir. Bu taleyüklü problemin həlli istiqamətində ardıcıl və prinsipli mübarizə aparan "Molla Nəsrəddin" jurnalı sonadək əqidəsinə sadiq qalmış, bir çox məhrumiyyətlərə, təqiblərə üzləşmişdir. Jurnal fəaliyyətləyə başladığı dövrdə Azərbaycan məmləkəti rus imperiyası tərəfindən istila edilmiş, çar hökumətinin zülm və istibdadı altında hüquq və azadlıqları boğulmuş, əsli bir vəziyyətlə salınmışdır. Dövrün bir çox ziyalıları kimi mollanəsrəddinçilər də Azərbaycanı qəsdən qəzalara, qubərnəyi və mahallara bölmə, "parçala və hökm sür" siyasətini yeridən imperiyanın riyakarlığını 25 il jurnalın səhifələrində yer alan satirik seirlərdə, felyetonlarda, teleqraf xəbərlərində və s. janrlı əsərlərdə tənqid atəşinə tutmuşlar. Azərbaycan dilini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, tarixini sınıqsız olaraq öz içərisində əritməyə çalışın rus şovinizminin çoxçağlı və çoxplanlı məkrli siyasətini cəzə dili ilə işfə etmişlər.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı milli-mənəvi dəyərlərimizin məhvino çalışın imperialist qüvvələrə qarşı vahid mövqedən çıxış etməyin zəruriliyini gündəmə gətirir. xalqımızın öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malik olduğunu geniş oxucu auditoriyasına çatdırırdı. Jurnal azad, müstəqil və demokratik dövlət quruluşuna nail olmağın yolunu mill birlikdə görür, xalq mənafeini şəxsi mənafeəndən üstün tutmağın əhəmiyyətini açıqlayaraq yazırdı: "Nə qədər ki qamusalı vərəqlədim, nə qədər ki cəməat içində dolandım, "millət" sözünü nə eşitdim, nə də bir kitabda gördüm. O yerdə ki lüğət kitabında görək yazılaydım "millət", orada "millət" əvəzinə yazılıb: "şəxs". O yerdə ki söz düşündə görək millət sözü danışıla, orada "şəxs" ləfzi istəməl olur. Və məhz bu səbəbdəndir ki, bizlərdə millət qorxuları şəxsi qorxular şəklində zühura gəlir, milli işlərimiz əvəzinə, şəxsi dəsgahlar peyda olur" [10, s.3].

Felyetonda Şərq və Qərb dünyasında bu global problemə fərqli yanaşmaları miqayəsətlə, paralellər apararaq şairəyə çıxaran müəllif acı təəssüf hissilə yazır: "Qorb mətai ilə Şərq mətai

məbəyində həmişə bir fərq var, həmçinin Qərb azadixahlığı ilə bizim azadixahlığımızda haman təfəvüt əmələ gəldi ki, biz azadlıq binalarımızın bünövrəsini şəxs üstündə tikdik; millət üstündə tikmədik" [10, s.4]. Göründüyü kimi, felyetonda milli bərabərlik ideyası irəli sürülür, azadlığın ayrı-ayrı şəxslərə deyil, bütöv xalqa, məmləkətə məxsusluğu fikri ön plana çəkilir. Belə olduğu təqdirdə azadlığın əbədiyyəti, daimiliyyəti tendensiya dəstəklənir.

O yerdə ki "mən" hissi "biz" hissini üstələyir, orada heç bir azad, müstəqil və hüquqi dövlətdən söhbət gədmə bilməz. Jurnalın çox böyük uzaqgörənliklə öz səhifələrində ifadə etdiyi bu aktual problemlər təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə Şərq aləminin taleyüklü məsələsi kimi çağdaş dövrümüzədə də müasirliyini qoruyub saxlamışdır.

Cəlil Məmmədquluzadə "Təzə partilər", "Azadlıq-vicdan", "Xoşbəxtlik", "Firqələr davası", "Tüstü", "Misyonerlik" və s. məqalə və felyetonlarında özünün demokratik dövlət quruluşu, azad seçki, hüquqi cəmiyyət, Azərbaycanca çoxpartiyalı sistemin əsas parametrləri, insan haqlarının, konstitusiyə hüquqlarının qorunması kimi mühüm və önəmli problemləri diqqət mərkəzində saxlamışdır. C.Məmmədquluzadə Tiflisdə Mülşəlmən Milli Komitəsinin yığıncağında oxumaq üçün yazdığı "Cümhuriyyət" (1917) məqaləsində demokratik dövlət quruluşunun əsas prinsiplərini belə şərh edir: "Cümhuriyyət", yəni latınca "Respublika" elə bir hökumətə deyirlər ki, orada məmləkətin idarəsi cəməatin öz əhdəsinə və ixtiyarındadır, necə ki, məsələn, Firangistan, İsveçrə və qeyriləri" [11, s.191].

Akademik İsa Həbibbəyli yazır: "...Cümhuriyyət" məqaləsi Mirzə Cəlilin cəmiyyətsünaşlıq görüşlərinin yekunu və zirvəsidir. "Cümhuriyyət" məqaləsi Cəlil Məmmədquluzadə demokratiyasının nizamnaməsidir. Böyük demokrat ədib bu əsərində "pəşahlıq taxtından yıxılan Nikolayın... idarəsi dağıldandan sonra" ölkdə yaranmış mürəkkəb vəziyyətdə çıxışın qalan, yol axtaran azərbaycanlılara – hamvətanlarına respublika tipli müstəqil dövlət qurmaq uğrunda səy göstərməyi zəruri saymışdır" [12, s.141].

C.Məmmədquluzadə məqalədə cümhuriyyət üsul-idarəsinin spesifik xüsusiyyətlərini, hüquqi cəhətlərini açıb göstərməklə yanaşı, məmləkətin idarə edilməsinin xalqın ixtiyarında və səlahiyyətində olması fikrini açıq-aşkar bəyan edir. Hətta özünə pəşah adı qoyan bir şəxs millətin mənafeinə zidd qərarlar qəbul edib, dövlətin daxili işlərinə qarşı bilməz fikrini irəli sürərək yazır: "Məmləkət müəyyən qanunlar gücü ilə idarə olunur. O qanunları yazan və təsdiq edən millətin məbusları, yəni vəkallərdir. Məmləkətin rəisinə "prezident" deyilir. Prezidenti ya millət özü seçir, ya parlament, yəni millət vəkalləri seçir. Prezident məmləkəti idarə etməyə özünə köməkçi hesabında vəzirlər təyin edir" [11, s.192].

Yazıçı məqalədə vəzirlərin vəzifəsini müəyyənləşdirir, onların prezidentə tabe olmaları faktını açıqlayır, bəzi vəzirlərin isə məclis-məbusuna tabe olmasını diqqətə çəkir. Məqalədə daha çox marağa səbəb olan mühüm məsələ xalqın dövlətin əsas idarəedici qüvvəsi olan prezidentin səlahiyyətini də bağludur. Yazıçı prezidentin xalq, millət qarşısında böyük məsuliyyət daşıdığını xüsusi nəzərə çarpdırır.

C.Məmmədquluzadə cümhuriyyət idarəsi seçkisinin dörd mühüm şərtini göstərərək bildirir ki, bu seçkiyə "dördüzlül" və yaxud da "dördhissəli" seçki də deyilir.

Çağdaş dövrümüzə yaxından səsleşən yazıçı seçki qayda-qanunlarının əsas prinsiplərini birinci şərhi "ümumilikdir, yəni məmləkətdə yaşayan nüfuzun cəməsi seçkidə iştirak etməlidir, bilatəfavüti-sinif, cins, din; yəni açığı budur ki, seçkiyə kişilər ilə övərlər... xan da, rəyyət də durmalıdır" [11, s.192]. Göründüyü kimi, yazıçı sinfi mənsubiyyətdən, cinsindən, dini-ayrı seçkiliyindən asılı olmayaraq hamının eyni səlahiyyət və hüquqla seçkiyə qatılmasının vacibliyini gündəmə gətirir. Demokratik seçki zamanı seçicinin hansı təbəqəyə mənsubluğunu nəzərə almayan müəllif hər bir kəsin eyni səs hüququna malik olmasını qanunun aliliyinin qorunması faktı kimi dəstəkləyərək yazır: "Bu dörd şərtlərin ikincisi seçicinin müəvəsi olmağıdır; yəni səsleşin bərabərliyi. Məsələn, mən ağər xan və bəyəm, mənəm də səsəm birdir, sən

çoban və rəiyyətsən, sənin də səsin birdir. Demək, hər ikimizin səsi bərabərdir" [11, s.192].

Məqalədə seçkinin obyektiv, düzgün keçirilməsinin zəruriliyi göstərilir və eyni zamanda saxtakarlığın qarşısının alınması üçün hansı təxirəsalınmaz işlərin görülməsi, əsas məsələlərin təşkili və vəkillərin bu istiqamətdə görəcəyi işlər barəsində yazıcı müfəssəl məlumat verir: "Üçüncü şart seçkinin düzəddüzlüyüdür. Bunun mənası budur ki, bir para seçkilərdə, məsələn kəndlilər qabaqca vəkilləri seçib göndərirlər şəhərə. Şəhərdə bu vəkillər qarışıqlar qeyri şəhərlərin vəkillərinə. Dübərə vəkillər seçib göndərirlər qubernski şəhərə. Belə olanda aşkardır ki, əvvəlinci seçkidə səs verənərlə bilməyəcəklər ki, aya axırıncı seçkinin vəkilləri kimin və hansı məbusun seçkilərinə səs verəcəklər. Bəs, bundan yaxşıdır budur ki, hər bir kas əvvəlinci seçkiyə duranda düzbadüz istədiyi məbusa rəy versin" [11, s.192].

Nəhayət, yazıcı seçkinin düzgün, ədalətli və qanunauyğun keçirilməsinin əsas atributlarından biri kimi onun məxfiliyini göz önünə gətirir: "Dördüncü şart seçkinin gizli olmasıdır; yəni səs sahibi səsinə ehtiyatla gizli verə ki, bir kas xəbərdar olmağa ki, aya, bu kimə rəy verdi. Çünki aşkardır ki, çox adam var ki, utanmağa və ya qorxunu mülahizə edib, ürəyi istədiyi adamı qoyur kənarına, istəmədiyinə rəy verir" [11, s.193].

C.Məmmədquluzadə məqalədə azad, müstəqil və demokratik bir cəmiyyətdə dini etiqadlara hörmətli yanaşmağın ləzizliyini, insanlara yaşadıqı məkanın tam bərabər hüquqlu və təndəşi olduğunu, istədiyi dinə heç bir yad təsir olmadan sətayiş etmək hüququnun zəruriliyini də diqqət mərkəzində saxlayır. Yazıcının dini inanclarla bağlı verdiyi məlumat tolerant bir ölkədə qeyri millətlərin islam dininə birtərəfli, qərəzli və yanlış münasibəti, onu xristian dini içərisində oridib möhv etməyə göstərilən cəhdlər arasında ikrah hissi yaradır: "Cümhuriyyət" idarəsində bir zinəfət də var ki, o da tamam azadlıqdır. Bu azadlıq da neçə qismdir. Əvvəla, etiqad azadlığı; yəni bir fərd keyfi istədiyi dinə sətayiş etməyə, yəni bir dindən əl çəkib, qeyri bir dini qəbul etməyə azaddır. Yoxsa növbəti köhnə və çürük idarənin əsridə, məsələn, islamı tullaıyib xərçostliyi qəbul edəno ənam və-

rilirdi, amma xaçpərəstin islam dini qəbul etməyə haqqı yox idi" [11, s.193]. Yazıcının verdiyi məlumatdan aydın olur ki, rus imperiyası dnlər arasında paradoksalıqla, qeyri-bərabərliyə şərait yaratmış və xristian dininin islam dini ilə müqayisədə daha geniş arealda yayılmasına stimül vermişdir. Bu fərqlilik planlı şəkildə müsəlman dünyasına qarşı çevrilmiş məkrli və hiyləgər siyasətin ifrat təzahürü idi.

C.Məmmədquluzadə məqalədə dini azadlığın ləzizliyini göstərməklə yanaşı, digər azadlıqların da demokratik cümhuriyyətin formalaşmasında həlledici amil olduğunu xüsusi qeyd edərək yazır: "İkincisi – yüngüncə azadlığı; yəni camaatın bir yərə cəm olmağına heç bir surətdə maneçilik ola bilməz. Üçüncüsü – birləşmək azadlığıdır. Dördüncü – çap eləmək, bəşinci – danışmaq, altıncı – siyasi partiyalar düzəlmək və yeddinci – dilbir olub, həmtədir olmaqdır" [11, s.193].

Yazıcı sonda azadlıqsevər, demokratik düşüncəli insanlara səslənərək deyir: "Əgər bizdə insanlıq hissi hələ ölməyibsə – və gümən edirik ki, ölməyib, – o vədə görək uca səs ilə cümhuriyyət qəhrəmanlarını alqışlayıb deyək: Yaşasın cümhuriyyət!" [11, s.193].

Nəticə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sayısız-hesabsız qurbanlar vərsə də, xalqımız 1918-ci il mayın 28-də öz milli istiqalına qovuşmağa bildi. Keçən əsrin əvvəllərində cəmi 23 ay yaşayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 70 illik ayrılıqdan sonra Ümummillə lider Heydər Əliyev cənablarının məqsədyönlü siyasəti sayəsində yenidən öz müstəqilliyini qayzana bildi.

Göründüyü kimi, Azərbaycan xalqı öz azadlığını, istiqaliliyyətini qorumaq üçün ardıcıl olaraq mübarizəsini bu gün də davam etdirir.

100 illiyini böyük təntənə ilə qeyd etdiyi-miz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çağdaş Azərbaycanın layiqli sələfi kimi öz adını tarixə şərfəli yazmışdır. Bu gün müstəqil dövlətimizin əbədiyyatını qorumaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur.

Məqalədə xalqımızın milli istiqalata qovuşması yolunda "Molla Nəsrəddin" jurnalının fədakar rolundan bəhs edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlabbas Müznib. "Hürriyyəti-bəşəriyyə" kitabı, 1909.
2. Əli Nazmi. "Molla Nəsrəddin". 1908, №43.
3. Cəlil Məmmədquluzadə. "Molla Nəsrəddin". 1907, №3.
4. Cəlil Məmmədquluzadə. "Molla Nəsrəddin". 1907, №36.
5. Hüseyn Cavid. "Molla Nəsrəddin". 1913, №8.
6. Əliqulu Qamküsər. "Molla Nəsrəddin". 1917, №25.
7. Cəlil Məmmədquluzadə. "Molla Nəsrəddin". 1909, №2.
8. Mirzə Ələkbər Sabir. Sottarxana. "Molla Nəsrəddin". 1908, №42.
9. Mirzə Ələkbər Sabir. Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti. "Hophopnamə". Bakı, Təhsil, 2012.
10. Cəlil Məmmədquluzadə. "Millət". "Molla Nəsrəddin" jurnalı, №1, Təbriz, №1, 1299.
11. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri. Dörd cild. IV cild. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004.
12. İsa Həbibbəyli. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Əsərləri. 10 cild. II cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.

THE JOURNAL "MOLLA NASREDDIN" AND DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Summary

The beginning of the 20th century is the peak of the struggle for national liberation in the socio-political and literary and cultural life of the Azerbaijani people. This stage is historically the period of formation and transition to the dynamic activity of the national liberation ideology in the life of our people. In the first years of the century, hundreds of intellectuals joined the active struggle for the freedom and independence of Azerbaijan. This fatal problem has united every Azerbaijani, representing various parties, institutions, organizations and the media around a common idea. In this sense, "Molla Nasreddin" journal, as a number of press agencies of that period, has great services in the formation of the Azerbaijan Democratic Republic, the achievement of our national independence.

The journal Molla Nasreddin has been fighting for a democratic state-building during its 25-year activity, wanted to see his people free and independent. Jalil Mammadguluzade had commented on the main attributes and duties of Azerbaijan Democratic Republic in his famous article "Jumhuriyyat". The problem raised in the article was analyzed on the basis of the activities of J.Mammadguluzade, M.A.Sabir, A.Muznib, H.Javid, A.Nazmi and others.

Key words: the journal of "Molla Nasreddin", Azerbaijan Democratic Republic, national press, democratic state, free election, moral values, public-political and social problems

ЖУРНАЛ «МОЛЛА НАСРЕДДИН» И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА

Резюме

Начало двадцатого века – это пик борьбы за национальное освобождение в общественно-политической и литературно-культурной жизни азербайджанского народа. Этот этап исторически является периодом формирования и перехода к динамической активности национально-освободительной идеологии в жизни нашего народа. В первые годы столетия сотни интеллигентов присоединились к активной борьбе за свободу и независимость Азербайджана. Эта важная проблема объединила каждого азербайджанца, представляющего различные партии, учреждения, организации и средства массовой информации вокруг общей идеи. В этом смысле журнал «Молла Насреддин», как ряд пресс-агентств того периода, имеет большие заслуги в формировании Азербайджанской Демократической Республики, достижении нашей национальной независимости.

Журнал «Молла Насреддин» на протяжении 25 лет боролся за построение демократического государства и хотел, чтобы его народ был свободным и независимым. Джалил Мамедгулузаде в своей знаменитой статье «Республика» интерпретировал основные атрибуты и обязанности Азербайджанской Демократической Республики. Проблема, выдвинутая в статье, была проанализирована на основе работ Дж.Мамедгулузаде, М.А.Сабиря, А.Мюзнибя, Г.Джавида, А.Назми и других.

Ключевые слова: журнал «Молла Насреддин», Азербайджанская Демократическая Республика, национальная пресса, демократическое государство, свободные выборы, духовные ценности, общественно-политические и социальные проблемы